

Інна СЯСЬКА,

orcid.org/0000-0002-6096-1335

кандидат педагогічних наук, доцент,

докторант кафедри теорії і методики виховання

Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) *syaskainna@gmail.com*

СПЕЦИФІЧНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті здійснено історичний аналіз виникнення специфічних принципів екологічної освіти і виховання в різноманітних закладах освіти. Зазначається, що для дидактичних принципів притаманною є як нормативна функція організації освіти, так і регулятивна, при цьому вони можуть змінюватись, удосконалюватись, відповідаючи на соціальні запити і суспільні потреби. Тоді як специфічні принципи організації навчально-виховного процесу спрямовані на досягнення конкретних освітніх цілей. Встановлено, що накопичення й загострення екологічних проблем у глобальному масштабі, яке припало на 70-ті роки минулого століття, зумовило розвиток і піднесення ролі екологічної освіти. Проаналізовано праці І. Д. Зверєва, А. Н. Захлебного, І. Т. Суравегіної, які, базуючись на певних вихідних дидактичних положеннях і підходах, уперше визначили основоположні принципи екологічної освіти і виховання школярів. Проаналізовано специфічні принципи організації екологічної освіти і виховання в різних типах навчальних закладів. Виокремлено, обґрунтовано і поглиблено ті принципи, які враховують специфіку закладу вищої педагогічної освіти та можуть застосовуватися з метою формування екологічної компетентності майбутніх учителів. До переліку специфічних принципів організації екологічної освіти і виховання в закладах вищої педагогічної освіти нами зараховано принципи: системності і неперервності; цілісності та інтегративності; взаємозв'язку локального, регіонального і глобального підходів у навчальному процесі; єдності змісту і завдань екологічної освіти і виховання; трансдисциплінарності екологічного знання; екологічної профілізації професійної підготовки учителя. Останні три принципи були запропоновані й обґрунтовані вперше та пройшли апробацію в освітньому процесі Рівненського державного гуманітарного університету під час складання освітньо-професійних програм та навчальних планів підготовки студентів спеціальності 014 «Середня освіта», а також враховувалися викладачами у змісті робочих програм навчальних дисциплін та навчальних і виробничих практик.

Ключові слова: специфічні принципи, екологічна освіта і виховання, екологічна компетентність, освітній процес, заклад вищої педагогічної освіти, учитель природничих дисциплін.

Inna SIASKA,

orcid.org/0000-0002-6096-1335

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Doctoral Student at the Department of Theory and Methods of Education

of Rivne State University of Humanities

(Rivne, Ukraine) *syaskainna@gmail.com*

SPECIFIC PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND UPBRINGING IN INSTITUTIONS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION

The article provides a historical analysis of the emergence of specific principles of environmental education and upbringing in various types of educational institutions. It is noted that the normative function of organization of the education and the regulatory function are inherent in the didactic principles, and they can be modified, improved, responding to social requests and public needs. Whereas specific principles of organization of educational process are aimed at achievement of specific educational goals. It is established that the accumulation and exacerbation of environmental problems on a global scale, which occurred in the 70s of the last century, led to the development and promotion of the role of environmental education. The works of I. D. Zverev, A. N. Zakhlebnyy, I. T. Suravegina, based on certain initial didactic provisions and approaches, for the first time identified the basic principles of environmental education and upbringing of schoolchildren. The specific principles of organization of ecological education and upbringing in different types of educational institutions are analyzed. The principles, which take into account the specifics of the higher education institution and which can be applied in order to shape the ecological competency of future teachers, are separated, substantiated and deepened. The list of specific principles for the organization of environmental education and upbringing in higher education institutions include the following principles: systematicity and continuity; integrity and integrativeness; the interconnection of local, regional and global approaches in the learning process; unity of content and tasks of environmental education and upbringing; transdisciplinarity of environmental knowledge; environmental profiling of teacher training. The last three principles were proposed and substantiated for the first time and were tested in the educational process of Rivne State University of Humanities during the preparation of educational and vocational programs and training plans for students of specialty 014 "Secondary education".

Key words: specific principles, environmental education and upbringing, ecological competency, educational process, institution of higher pedagogical education, teacher of natural sciences.

Постановка проблеми. В екологічно напружених умовах розвитку українського суспільства надзвичайно важлива роль відведена професійній підготовці компетентного педагога, здатного формувати екоцентричну екологічну свідомість і культуру в підростаючого покоління. Зрозуміло, що це завдання, насамперед, лягає на плечі учителя природничих дисциплін, тому важливо визначити необхідні принципові положення організації екологічної освіти і виховання студентів природничих факультетів вищих педагогічних закладів освіти.

Аналіз досліджень. Для подальшого розгляду проблеми доцільно звернутися до етимології поняття «принцип», яке походить від латинського терміна «*principium*», що означає правило, основну вимогу до певної діяльності або відображає ті суттєві характеристики, що відповідають за правильне функціонування системи, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного (Шинкарук, 1986: 519).

У навчально-виховному процесі закладів вищої освіти дотримуються загальнопедагогічних (дидактичних) і специфічних принципів побудови змісту освіти. Низка українських науковців, засновників дидактики вищої школи (Ф. І. Науменко, І. І. Кобиляцький, І. О. Рейнгард, В. І. Ткачук й ін.) зазначали, що дидактичні принципи вищої школи взаємозумовлені і зорієнтовані на особливості організації освітнього процесу в ній. І якщо дидактичним принципам притаманна як нормативна функція організації освіти, так і регулятивна (при цьому вони можуть змінюватись, удосконалюватись, відповідаючи на соціальні запити і суспільні потреби), то специфічні принципи спрямовані на досягнення конкретних освітніх цілей.

Багатоваріативність змісту екологічної освіти і виховання в різних типах закладів вищої освіти й значне різноманіття форм і засобів його реалізації зумовили потребу здійснити історичний аналіз виникнення специфічних принципів, виокремити й удосконалити ті, які відповідають сучасним суспільним вимогам в якісній професійній підготовці учителя зі сформованою екологічною компетентністю, що і стало **метою нашої статті**.

Виклад основного матеріалу. Накопичення й загострення екологічних проблем у глобальному масштабі, яке припало на 70-ті роки минулого століття, зумовили розвиток і піднесення ролі екологічної освіти. Так, у 1977 році Всесвітня Міжурядова конференція у Тбілісі з проблем довкілля уперше визначила провідне значення екологіч-

ної освіти у формуванні суспільної екологічної культури й свідомості та вирішенні екологічних проблем. Матеріали Тбіліської конференції, а пізніше «Бечської» декларації (1983) дали поштовх для становлення нового напрямку педагогіки з питань вивчення й охорони природи та розробки його дидактичних засад: змісту, принципів, форм, методів і засобів екологічної освіти. На педагогічному конгресі у Москві (1987) уперше були проголошені стрижневі завдання екологічної освіти та надано першочергового значення обґрунтуванню принципів освіти в галузі охорони природи: «Екологічна освіта має сприяти поширенню знань про оточуюче середовище та його стан, пропонувати критерії, стандарти рекомендації для вирішення екологічних проблем, надавати можливості для формування: екологічної свідомості, бережливого ставлення до природи, відповідних ціннісних орієнтацій... Екологічна освіта націлена як на когнітивну, так і на емоційну зміну поведінки. Екологічна освіта – це орієнтований на екологічну діяльність і оснований на особистій участі в природоохоронній роботі процес, який має здійснюватися на основі міждисциплінарного підходу» (Екологическое образование и воспитание в СССР, 1987: 11).

Обґрутовуючи ці принципи, автори керувалися певними вихідними дидактичними положеннями і підходами. Зокрема, І. Д. Зверев, базуючись на ідеях гуманістичної педагогіки В. О. Сухомлинського, визначив основну мету природоохоронної освіти, яка полягає у формуванні екологічної культури підростаючого покоління на основі розуміння необхідності відповідального, дбайливого ставлення до природи: «Людина, що володіє екологічною культурою, усвідомлює загальні закономірності розвитку природи і суспільства, розуміє, що історія суспільства є наслідком історії природи, що природа становить першооснову становлення та існування людини. Така людина ставиться до природи як до матері, вважає її своїм рідним домом, який треба берегти і про який треба піклуватися» (Зверев, 1980: 8).

Подібні підходи до обґрунтування практичної спрямованості екологічної освіти і виховання висловив А. Н. Захлебний, зауважуючи, що рушієм природоохоронної діяльності мають бути «не лише природничо-наукові знання і технічні проекти, а й моральна позиція особистості, взаємини людей, їхнє гуманне, дбайливе ставлення до природного середовища» (Захлебний, 1981: 156).

Поряд із цим важливим моментом у теоретичній розробці змісту екологічної освіти є врахування її міждисциплінарного характеру. Напри-

кінці 80-х років минулого століття у зв'язку з нагромадженням проблем нераціонального споживацького використання природних ресурсів та забруднення довкілля з'явилася нова галузь знань – глобальна соціоекологія, яка відобразила усю глибину взаємодій гуманітарних, природничих і технічних наук у формуванні системи екологічних знань. Так, І. Д. Зверев, І. Т. Суравегіна зазначили, що природоохоронна (екологічна) освіта ґрунтується не на засобах окремого предмета, а на системі знань, узагальненнях міждисциплінарного рівня. Виникнення екологічних проблем найчастіше лежить у глобальній площині, їх вирішення припускає синтез різних галузей знань, на основі якого вибудовується наукова картина світу (Зверев, Суравегіна, 1983: 76–77).

Досліджуючи проблеми формування бережливого ставлення до навколишнього середовища у підростаючого покоління, І. Д. Зверев, І. Т. Суравегіна, А. Н. Захлебний обґрунтували основні теоретичні положення, що стосувалися процесу екологічного виховання в загальноосвітній школі:

1) найважливішою метою екологічного виховання школярів є формування відповідального ставлення до природи як однієї зі складових частин всебічного розвитку особистості, що виявляється в системі ставлень її до суспільства, людей та довкілля;

2) передумовою відповідального ставлення учнів до природи вчені вважають формування екологічної культури і свідомості, що сприяє становленню екологічних переконань особистості;

3) реалізація завдань екологічного виховання досягається через спілкування учнів із живою природою, активну діяльність школярів, спрямовану на вивчення й охорону довкілля, та екологічне просвітництво на основі усвідомлення універсальної цінності природи та єдності з нею.

Таким чином, у 80-х роках минулого століття радянськими педагогами І. Д. Зверевим, А. Н. Захлебним (Зверев, Захлебний, 1983: 45), І. Т. Суравегіною (Суравегіна, 1988: 34) були визначені основоположні принципи екологічної освіти і виховання школярів, які й нині не втратили актуальності:

– системність і неперервність вивчення матеріалу екологічного змісту;

– міждисциплінарний підхід до формування міцних екологічних знань та екологічної культури школярів;

– взаємозв'язок краєзнавчого, національного і глобального підходів у навчальному процесі під час розкриття екологічних проблем;

– принцип практичної спрямованості;

– принципи цілісності та інтегративності;

– єдності інтелектуального й емоційного сприймання навколишньої дійсності у практичній діяльності по її збереженню.

Вивчивши досвід організації екологічної освіти і виховання у школах країн Східної та Центральної Європи, В. В. Червонецький вважав за доцільне до зазначених вище специфічних принципів долучити ще три (Червонецький, 1998: 54):

– принцип єдності інтелектуального і вольового начал у діяльності учнів із вивчення і покращення оточуючого природного середовища – відображає відомий постулат «виховання в навчанні», де важлива роль відведена мотивації вивчення соціоприродних явищ і процесів із метою осмислення ціннісних орієнтацій та механізмів природозбережувальної діяльності;

– принцип прогностичності, що передбачає відповідальність за збереження природного середовища життя для майбутніх поколінь;

– принцип логічної єдності і послідовності відображає логіку побудови освітнього процесу з усією системою взаємозв'язків між формами і методами організації навчання і контролю його результатів, послідовності викладу навчального матеріалу та забезпеченню його міжпредметних зв'язків, що, зрештою, призводить до формування системи екологічних знань та способів їх відтворення.

Своєю чергою, Г. П. Пустовіт, визначаючи дидактичні засади організації екологічної освіти і виховання в позашкільних навчальних закладах, запропонував замість єдиного принципу взаємозв'язку інтелектуального та емоційно-вольових виявлень особистості, що є досить об'ємним і неконкретним за своїм змістом і місцем реалізації та діяльнісною складовою частиною, використовувати такі:

– принцип спрямованості на розвиток емоційно-ціннісної сфери особистості;

– принцип спрямованості на розвиток діяльнісно-практичної сфери особистості;

– принцип забезпечення ефективних умов реалізації особистісно-орієнтованих завдань екологічної освіти і виховання (Пустовіт, 2004: 233).

Реалізація цих принципів у навчально-виховному процесі дає змогу всесторонньо розвивати естетично-художнє та емоційне сприйняття світу природи та мотивацій до його пізнання і екологічно доцільної діяльності в природі, сприяти усвідомленню її універсальної цінності, себе як складової її частини засобами і гуманітарних, і природничо-математичних навчальних дисциплін, формувати суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії учнів із

довкіллям, реалізувати здобуті екологічні знання, вміння і навички на практиці з метою визначення оптимальних способів розв'язання екологічних проблем.

Здійснений ретроспективний аналіз специфічних принципів організації екологічної освіти і виховання в різних типах навчальних закладів, які були охарактеризовані І. Д. Зверевим, А. Н. Захлебним, І. Т. Суравегіною, В. В. Червонецьким, Г. П. Пустовітом, дав змогу виокремити, поглибити й обґрунтувати ті принципи, які б відповідно до змісту і завдань освітнього процесу враховували специфіку закладу вищої педагогічної освіти та застосовувались із метою формування екологічної компетентності майбутніх учителів. Таким чином, до специфічних принципів, які відповідають поставленій меті, ми зарахували такі:

– принцип системності і неперервності – спрямований на ефективне засвоєння екологічних знань і базується на структуруванні змісту навчального матеріалу таким чином, коли природне середовище й екологічні процеси в ньому подаються як цілісна багаторівнева система, структурні елементи якої пов'язані закономірними багатосторонніми зв'язками та відношеннями. Розкриття усієї складної ієрархії взаємозв'язків в екосистемах, розуміння принципів її саморегуляції та підтримання гомеостазу досягається через неперервність здійснення екологічної освіти і, як наслідок, поступового «нашарування» екологічних уявлень особистості про соціоприродне середовище, своє місце в ньому й формування екологічного світогляду;

– принцип цілісності та інтегративності є одним із визначальних принципів побудови змісту екологічної освіти і виховання, відображає єдині підходи до актуалізації екологічних знань у різних сферах суспільного життя, а також під час вивчення гуманітарних і природничих навчальних дисциплін, що дає змогу формувати цілісне розуміння про взаємозумовленість і взаємозалежність явищ і процесів у системі «природа – людина – суспільство», місце і роль у ній людини як біологічної одиниці, з однієї сторони, та потужної геоперетворювальної сили – з іншої. Зазначений принцип визначає потребу у впровадженні в освітній процес підготовки майбутніх учителів інтегрованих курсів, які б декларували єдність соціокультурного і соціоприродного середовища та пропагували ідеї сталого розвитку природи і суспільства;

– принцип взаємозв'язку локального, регіонального і глобального підходів у навчальному процесі передбачає застосування краєзнавчого підходу у вивченні екологічного матеріалу, що

дає змогу розглядати проблеми навколишнього середовища на конкретних прикладах в їх історичному розвитку та екстраполювати причини виникнення екологічних проблем та пошук оптимальних шляхів їх розв'язання в регіональному і глобальному масштабі. Варто зазначити, що опора на конкретні явища, факти впливу на навколишнє середовище в певній місцевості викликають емоційний відгук, тому краще осмислюються, що сприяє усвідомленню не лише місцевих, локальних, а й регіональних та глобальних проблем, наслідків своєї поведінки і діяльності в довкіллі, необхідності власної участі в їх вирішенні;

– принцип єдності змісту і завдань екологічної освіти і виховання відображає цілісність спільної мети екологічної освіти і виховання та форм, методів і засобів її реалізації в навчально-виховному процесі закладу вищої освіти. Застосування цього принципу виявляється як результат комплексного педагогічного впливу на знаннєво-професійну, морально-етичну та мотиваційно-діяльнісну сфери особистості, які є визначальними у ставленні до природи, здійснення природоохоронної діяльності та збалансованого природокористування;

– принцип трансдисциплінарності екологічного знання актуалізує екологічну складову частину у змісті як природничих, так і соціогуманітарних дисциплін. Саме єдність наукового знання про соціоприродне середовище здійснює комплексний вплив на розвиток інтелектуальної, емоційно-ціннісної, вольової, діяльної та рефлексивної сфери особистості, забезпечуючи формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін;

– принцип екологічної профілізації професійної підготовки учителя забезпечує спрямованість освітнього процесу на формування екологічної компетентності майбутнього педагога, особливо учителя природничих дисциплін, оскільки саме на його плечі лягає завдання здійснення екологічної освіти і виховання підрастаючого покоління, в подальшому готового до забезпечення сталого розвитку суспільства і природи.

Висновки. Варто зауважити, що останні три принципи були запропоновані вперше. У своїй сукупності зазначені специфічні принципи організації екологічної освіти і виховання були обґрунтовані та пройшли апробацію в освітньому процесі Рівненського державного гуманітарного університету. Зокрема, вони застосовувались під час складання освітньо-професійних програм та навчальних планів підготовки студентів спеціальності 014 «Середня освіта»: предметних спеціалізацій 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я

людини), 014.07 Середня освіта (Географія), 014.08 Середня освіта (Фізика), 014.15 (Природничі науки), а також враховувалися викладачами в змісті робочих програм навчальних дисциплін та навчальних і виробничих практик.

Так, нами розкрито зміст і функціональне призначення специфічних принципів організації

екологічної освіти і виховання в закладах вищої педагогічної освіти. Зрозуміло, що вони перебувають у логічному взаємозв'язку з дидактичними принципами і в подальшому будуть реалізовуватися в обґрунтуванні змісту, форм, методів і засобів формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захлебный А. Н. Школа и проблема охраны природы. Содержание природоохранного образования. Москва : Педагогика, 1981. 184 с.
2. Зверев И. Д. Экология в школьном обучении. Новый аспект образования. Москва : Знание, 1980. 96 с.
3. Зверев И. Д., Суравенина Н. Т. Экологическое образование в средней школе. Москва : Педагогика, 1983. 160 с.
4. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. Київ – Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с.
5. Суравегина И. Т. Методическая система экологического образования. *Советская педагогика*. 1988. № 9. С. 31–35.
6. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
7. Червонецкий В. В. Екологічна освіта учнів країн Східної та Центральної Європи. Донецьк : Юго-Восток, 1998. 284 с.
8. Экологическое образование и воспитание в СССР: Тезисы докладов на международном конгрессе по образованию и подготовке кадров в области окружающей среды. Москва : МГУ, 17–21 Августа 1987 г. 132 с.

REFERENCES

1. Zahlebnyiy A. N. Shkola i problema ohranyi prirodyi. Soderzhanie prirodoohrannogo obrazovaniya [School and the problem of nature conservation. The content of environmental education]. Moskva : Pedagogika, 1981. 184 s. [in Russian].
2. Zverev I. D. Ekologiya v shkolnom obuchenii. Novyyiy aspekt obrazovaniya [Ecology in schooling. A new aspect of education]. Moskva : Znanie, 1980. 96 s. [in Russian].
3. Zverev I. D., Suravenina N. T. Ekologicheskoe obrazovanie v sredney shkole [Environmental education in the secondary school]. Moskva : Pedagogika, 1983. 160 s. [in Russian].
4. Pustovit H. P. Teoretyko-metodychni osnovy ekolohichnoi osvity i vykhovannia uchniv 1–9 klasiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh: monohrafiia [Theoretical and methodological foundations of environmental education and upbringing of pupils of 1–9 classes in out-of-school educational establishments: monograph]. Kyiv – Luhansk : Alma-mater, 2004. 540 s. [in Ukrainian].
5. Suravegina I. T. Metodicheskaya sistema ekologicheskogo obrazovaniya [Methodological system of environmental education]. *Sovetskaya pedagogika*. 1988. № 9. S. 31–35. [in Russian].
6. Filosofskyi slovnyk [Philosophical Dictionary] / za red. V. I. Shynkaruka. Kyiv : Holov. red. URE, 1986. 800 s. [in Ukrainian].
7. Chervonetskyi V. V. Ekolohichna osvita uchniv krain Skhidnoi ta Tsentralnoi Yevropy [Ecological education of students from the countries of Eastern and Central Europ]. Donetsk : Yuho-Vostok, 1998. 284 s. [in Ukrainian].
8. Ekologicheskoe obrazovanie i vospitanie v SSSR: Tezisyi dokladov na mezhdunarodnom kongresse po obrazovaniyu i podgotovke kadrov v oblasti okruzhayushey sredy [Ecological education and upbringing in the USSR: Abstracts at the international congress on education and training in the field of the environment]. Moskva : MGU, 17–21 Avgusta 1987 g. 132 s. [in Russian].